

TANULMÁNYOK

HAZAFISÁG — TÖRTÉNETTUDOMÁNY — TÖRTÉNELEMTANÍTÁS¹

KÖPECZI BÉLA

I.

Korunk napirendre tűzte a tulajdonviszonyok megváltoztatásával, a tudományos-technikai forradalom eredményeinek felhasználásával együtt az emberek tudatának átalakítását. A *tudat*, mint közismert, a külső világ tükröződése az emberi agyban. Tárgya a természet, a társadalom és maga a tudat; tartalma ismereteink rendszere; hordozója a személyiség; funkciója az, hogy segítse a világ megváltoztatását és az ember kiteljesedését. A *társadalmi tudat* a társadalmi léthez kötődik, és mint ilyen, a politikai, a jogi, az erkölcsi, a vallási, a tudományos és a művészeti tudat formáit foglalja magában.²

Ha feltételezzük, hogy *az emberek csinálják történelmünket*, akkor a társadalmi tudat jelentőségét a fejlődés szempontjából nem szabad lebecsülni. Engels írta a Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlásában: „Az emberek csinálják történelmünket, bárhogy alakuljon is az, amennyiben mindegyikük a saját, tudatosan akart céljait követi, s a történelem éppen ezeknek a különböző irányokban működő akaratoknak és a külvilágra gyakorolt sokrétű behatásuknak az eredője.”³ Ez a tétel áll a szocializmus korára is, amelyben végbe megy a szakítás a kapitalista társadalommal, mégpedig az emberek aktív közreműködésével, és megkezdődik az új társadalom építése. A forradalomban részt vevők politikai tudata radikálisan új, de ezzel nem jár feltétlenül együtt és párhuzamosan a többi tudatforma tartalmának megváltozása is. Márpedig az új társadalom sokoldalú építése feltétlenül megkívánja, hogy ne csak *a politikai nézetek legyenek szocialisták, hanem, hogy az egész tudat azzá váljon, tehát az egész emberi életforma és magatartás átalakuljon.*

Problémát jelent a tudatosság szintje is: a köznapi tudat csak lassan fogadja be mindazt az újat, amit a társadalmi fejlődés hozott s

¹ A szocialista hazafiság témaköréről 1971. október 19–20-án Egerben megrendezett országos tanácskozás vitaíndító előadásának kibővített változata. Köszönetet mondok Eperjessy Gézának és Farkas Mártonnak azért a segítségért, amelyet a történelemtankönyvek elemzésével, illetve az elmúlt évek vitáinak összefoglalásával nyújtottak.

² A társadalmi tudat mibenléte viták tárgya, itt a legáltalánosabban elfogadott nézetet idézzük. Vö. Filozófiai kislexikon. Budapest, 1970.

³ Marx–Engels: Válogatott Művek. II. k., Budapest, 1963., 354. o.

amit esetleg elméleti szinten már feldolgoztunk. Ma fejlődésünkben ott tartunk, hogy nemcsak az új tulajdonviszonyokat hoztuk létre, hanem a népgazdaság fejlesztésével egyre inkább megteremtjük a magasabb életszínvonal feltételeit, a kulturáltabb életmód feltételeit. Kérdés azonban, elég-e az, ha az emberek megszabadulnak a kizsákmányolástól, tisztességesen megélhetnek s nem érzik rosszul magukat az új társadalomban? Vajon ezzel már szocialista gondolkodású és magatartású emberekké váltak-e? A válasz nyilvánvalóan a „nem”, s minden vitánk mögött, amely ideológiai és kulturális téren folyik, tulajdonképpen ez az alapkérdés húzódik meg. A szocialista tudat kialakítását hátráltatja a múlt sok maradványa, a mai polgári hatás és társadalmunk belső ellentmondásainak torz tükröződése.⁴

Közhely, hogy az ember *homo historicus*, aki természetszerűleg keresi a maga őseit és példaképeit, s ily módon nemcsak történelmi ismereteket akar szerezni, hanem magatartásformákat vizsgál, amelyek saját életét alakíthatják. Marx és Engels írják A német ideológiában: „Az emberek termelik képzeleteiket, eszméiket stb., de a tényleges, ténykedő emberek, ahogyan őket termelőerőik és az azoknak megfelelő érintkezés egy meghatározott fejlettsége — fel egészen a legtágabb érintkezési alakulatokig — feltételezi. A tudat (Bewusstsein) sohasem lehet más, mint a tudatos lét (bewusstes Sein), az emberek léte pedig az ő tényleges életfolyamatuk. Ha az emberek és viszonyaik az egész ideológiában, mint valami camera obscurában, fejük tetejére állítva jelennek meg, ez a jelenség éppúgy történelmi életfolyamatukból ered, mint ahogy a recehártyán a tárgyak megfordítása közvetlen fizikai életfolyamatukból.”⁵

Az emberek tudatos vagy kevésbé tudatos történelemképét saját adott helyzetük mellett — amelynek jelentőségét lebecsülni nem szabad — a történelemoktatás, a történeti szépirodalom, az ismeretterjesztés és a köznapi tudatban a család vagy nagyobb közösségek által átszarmaztatott régi nézetek és érzések határozzák meg.

A történelmi tudat⁶ különböző rétegeinek kialakításában a kiinduló pontot mindig az adott kor vagy az előző korok történetírása jelentette, amely különböző közvetítők útján hatott és általában az uralgó osztály érdekeit képviselte, annak ideológiáját támasztotta alá.

Nálunk — de nemcsak nálunk — a XIX. századi történetírás hatásként különböző változatokban a historiográfia a *nacionalista történeti szemléletet* terjesztette, s ennek sok eleme tovább él a társadalom tudatában még azután is, hogy évtizedek teltek el a kapitalista rendszer megdöntése óta. Tapasztalataink vannak arról, hogy a

⁴ Szól erről a Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusának határozata is: „Társadalmunkban erősödik a szocialista fejlődés eredményeinek tudatformáló hatása, s már megjelentek és hatnak a jövőendő, osztály nélküli kommunista társadalom elemei. Ugyanakkor, ha csökkenő mértékben is, még számottevő a kapitalista múlt maradványa és hatása az emberek szemléletében... Ilyen feltételek között, a különféle ellenhatások gyengítésével és fokozatos kiszorításával kell fejleszteni népünk szocialista közgondolkodását.” (A Magyar Szocialista Munkáspárt X. Kongresszusa, 1970. november 23—28. Budapest, 1970., 483—484. o.)

⁵ Karl Marx és Friedrich Engels Művei, 3. k. Budapest, 1960., 24—25. o.

⁶ A történelmi tudatról lásd Elekes Lajos: Történelmi ismeret — szocialista tudat. Budapest, 1968.

nacionalizmus milyen virulenssé válhat válságos időkben, s mennyire befolyásolhatja az emberek cselekvését, még ha ennek eredőjét első-sorban a társadalmi lét ellentmondásaiban kell is keresnünk.

A polgári történetírással szemben a *marxista történettudomány* már a felszabadulást megelőzően is, de főként a felszabadulás után figyelemre méltó eredményeket ért el a hazai történelemkutatásban és feldolgozásban, s egy újfajta történet szemlélet elterjesztésében. A polémiákban gyakran megfélemedünk arról, hogy Révai József⁷ és mások a Horthy-rendszer nacionalista politikája és történetírása ellen harcoltak, s hogy nagy érdemük a „hamis nemzeti egység” koncepcióval szemben éppen az osztályharc elvének érvényesítése volt. Ennek nem mond ellent, hogy különösen 1848—49-cel és a harmincas évek népfrontpolitikájával kapcsolatban dialektikus egységben látták az osztályharcot és a függetlenségi küzdelmet.

Ezzel a helyes megítéléssel szakított a dogmatikus-voluntarista politika, amely hatott történetírásunkra, többek között úgy, hogy a függetlenségi harcok kérdésében a kurucos történetírás bizonyos hagyományait átvette s az osztályellentmondásokat háttérbe szorította, de hatott azzal is, hogy a magyar munkásosztály küzdelmeit, s ezen belül a Tanácsköztársaságot nem engedte a történelmi igazságnak megfelelően bemutatni.⁸ Mindez táplálta a revizionizmust és történeti szemléletét, amely a leegyszerűsítések elleni küzdelem jegyében hamis nemzeti egységet hirdetett meg, s felélesztette a munkásmozgalmon belül a reformista törekvéseket.⁹

Történettudományunk fejlődését és társadalmi funkciója meghatározását hasznosan szolgálták azok a viták, amelyek az elmúlt tíz évben bontakoztak ki a *nemzet, a haza, a hazafiság, a függetlenség és a haladás, az internacionalizmus* kérdésében.¹⁰ E vitákban tisztázódott, hogy a *polgári nemzet kritériumának visszavetítése a múltba olyan anakronizmus, amely a nacionalista ideológiát táplálhatja*. Tisztázódott az is, hogy a *függetlenségi harcok és a haladás közti összefüggések nem egyszerűsíthetők le, adott esetben függetlenség és haladás szembe is kerülhet egymással*. Nyilvánvaló lett, hogy a különböző osztályok helyzetét és törekvését árnyaltabban kell elemezni a magyar történelemben, és az *osztályellentéteknek nagyobb figyelmet kell szentelni a függetlenségi harcokban is*.

Világos lett, hogy gondosabban kell megvizsgálni a *magyar nép és a szomszédos népek kapcsolatait*, a társadalmi és a nemzeti fejlődés szempontjából egyaránt. E viták kapcsán a *munkásmozgalom törté-*

⁷ Révai József: *Marxizmus, népiesség, magyarság*, 4. kiad., Budapest, 1955.; Válogatott történelmi írások. 1—2. k., Budapest, 1966.; Molnár Erik: Révai József történelemszemléletéről. *Kritika*, 1966.; 7. sz.; Mól Aladár: Révai József történelemszemléletéről. *Valóság*, 1967., 1. sz.; Erényi Tibor: Révai József történelemszemléletéről. *Párttörténeti Közlemények*, 1967., 2. sz.

⁸ A dogmatizmus következményeiről a magyar történelemtudományban lásd Pach Zsigmond Pál: *Marxista történettudományunk fejlődésének problémái*. *Századok*, 1964., 5—6. sz.

⁹ Vö. *Történelemszavita a Petőfi-körben*. *Századok*, 1956., 3. sz.

¹⁰ A vitát Molnár Erik indította el 1960-ban. Molnár Erik: *A nemzeti kérdés*. *Magyar Tudomány*, 1960., 10. sz. A hatvanas évek elejének vitáit összefoglalja: *Vita a magyarországi osztályküzdelmekről és függetlenségi harcokról*. Pach Zsigmond Pál elő- és utószavával. Budapest, 1965.

netében is előtérbe került az osztályharc és a nemzeti kérdés összefüggésének elemzése.

Mindez nem kevés, s hogy e viták kialakulhattak és a fent jelzett eredményekre vezethettek, abban nem kis helyet foglalt el Molnár Erik a maga logikus intellektusával, igazságra törő akaratával és nemzetközi tájékozottságával.

A viták sok kérdésben nem dőltek el — talán nem is dőlhettek el —, sőt olyan polarizálódáshoz vezettek, amelyek nemcsak a szűkebb szakmai körökben, hanem az egész magyar közvéleményben is jelentkeztek. A közvélemény egy része világosan felismerte, hogy ezek a viták az 1956-ban feltámadt nagy nacionalista hullám következményeit kívánják elemezni a történetírásban, a nézetek azonban ma is megoszlanak abban a kérdésben, hogy vajon a történeti igazságot és a társadalom szocialista történeti tudatának megerősítését szolgálták-e. A kétségek marxisták és nem marxisták körében egyaránt felmerültek.

A népiességből merítő plebejus-demokrata ideológia, amelynek tartozéka egy sokszor hipertrófiás, de az értékeket és példákat megbecsülő nemzeti tudat, és amely elismeri főleg a paraszti osztályharcot, elutasította és nemzetietlennek nyilvánította magát a vitaindítást. A „deideologizálás” hívei viszont érveket kovácsoltak a maguk számára abból a sokszor egyoldalú kritikai szemléletből, amely a vitákban megnyilvánult.

A marxizmuson belül is összeütköztek különböző nézetek, amelyek más és más álláspontot foglaltak el abban a kérdésben, hogy miként függ össze az osztályharc és a nemzeti fejlődés, hogy a jobbagyságnak volt-e hazája, hogy mi a jelentősége a függetlenségi harcoknak. E nézetkülönbségeket méginkább felszínre hozzák azok az ellentétek, amelyek a nemzetközi munkásmozgalomban jelentkeznek a nemzet, a függetlenség, a szuverenitás kérdésében, s amelyeknek ijesztő megnyilvánulásait tapasztaltuk a történetírásban is.

A magam részéről szeretném kiemelni a magyar vitát abból a sokszor provincionális szemléletből, amely azt mondja, hogy itt tulajdonképpen csak a kurucos és labancos történelemszemlélet összeütközéséről van szó. A képlet sokkal bonyolultabb. Nem tagadom ezeknek a tendenciáknak továbbélését egyik vagy másik történész felfogásában, de az igazi probléma az, hogy *miképpen ítéljük meg a nemzetet a XX. század közepén a szocialista világban és másutt, mit tartunk nacionalizmusnak és mit nem.* E tekintetben természetesen nemcsak a múltbeli összefüggések az érdekesek, hanem a XX. századi új valóság hatása magára a nemzeti fejlődésre, a nemzeti és a nemzetközi közti összefüggésekre, a haladás és a függetlenség viszonyára.¹¹

¹¹ A nemzet-kérdésről a XX. században: *Boyd C. Shafer: Nationalism. New York, 1955.; Nation—Building. Ed by K. W. Deutsch and W. J. Foltz. New York—London, 1963.; Kapirin, P.: Szocialisztycseszkje nacii — nacii novovo tipa. Moszkva, 1957.*

II.

Ebben a tanulmányban nem lehet szándékom, hogy a történelmi tudat, a történettudomány és a történelemtanítás minden kérdésére kitérjek. Néhány olyan témát választottam, amely a vitakérdéseket tisztázza és amelyek megválaszolása — meggyőződésem — az egyetértést segítheti. A nemzet, a függetlenség, a haladás és az internacionalizmus problémájáról kívánok szólni.

1. Molnár Erik vitaindítójában megállapította, hogy történetírásunk engedményeket tett a polgári szemléletnek, amikor a haza és a nemzet fogalmát kiterjesztette az összes társadalmi formációkra s legfeljebb csak abban újított, hogy az elnyomottak hazaszeretetét emelte ki az uralkodó osztály különböző árulásaival szemben. Javasolta e felfogás revízióját, mégpedig úgy, hogy a nemzet és a haza fogalmát egyaránt polgári fejlődés termékeként tartsuk számon, s a feudalizmusban a jobbágyok „hazafiságát” az uralkodó osztály ideológiájának hatásával magyarázzuk azokban az időszakokban, amikor erről egyáltalán szó lehet.

Állapítsuk meg, hogy a nemzet kérdésében lényegében igaza volt, a haza és hazafiság dolgában azonban joggal vitatkozhatunk felfogásával.¹² Kezdjük a vitát az ún. népi patriotizmus dolgával.

Közismert Marxnak és Engelsnek az a megállapítása, amely szerint minden korban az uralkodó osztály ideológiája az uralkodó ideológia.¹³ Ez azonban nem jelenti, hogy másfajta ideológia nem létezik. A *kizsákmányolt osztály is kifejleszti a maga ideológiáját*, amely a valóságból sarjad, tükrözi az adott osztály helyzetét és szolgálja érdekeit — még akkor is, ha hamis tudati elemeket tartalmaz. Ez a felfogás megegyezik Leninnek a két kultúráról alkotott nézetével is.¹⁴ Már az első vitákban kialakult egy olyan sokak által elfogadott álláspont, amely szerint a jobbágyoknak is van hazafi-tudata, s ennek tartalmi jegyei közül kiemelkedik a lakóhely, a szülőföld szeretete, a lét- és munkafeltételekhez való ragaszkodás, ezek védelme, a megjavításukra irányuló törekvés, és az a vágy, hogy birtokába vegye a ter-

¹² Molnár Erik A nemzeti kérdés című cikkében írja a haza és nemzet összefüggéséről: „Előfordul, hogy azok, akiket a marxista kritika kiszorított a történet és osztály feletti nemzet polgári hadállásából, a haza fogalmához folyamodnak. De a haza és a nemzet fogalmát általában még a polgári ideológusok is ugyanazon lényeg különböző kifejezésének tekintik, s ebben a kérdésben igazuk van.” Ez tehát azt jelenti, hogy a haza-fogalom is a polgári ideológia terméke. Ugyanitt a hazaszeretetet a kapitalizmus előtti időszakban a szülőföld szeretetével azonosítja. (Vö. Vita a magyarországi osztályküldelemről és függetlenségi harcokról. 5–6. o.)

¹³ „Az uralkodó osztály gondolatai minden korszakban az uralkodó gondolatok, vagyis az az osztály, amely a társadalom uralkodó *anyagi* hatalma, az egyszersmind uralkodó *szellemi* hatalma is. Az az osztály, amely az anyagi termelés eszközeit kezében tartja, ezzel egyszersmind a szellemi termelés eszközei fölött is rendelkezik, úgyhogy ezzel egyszersmind azoknak a gondolatai, akik híján vannak a szellemi termelés eszközeinek, átlagban neki vannak alávetve. Az uralkodó gondolatok nem egyebek, mint az uralkodó anyagi viszonyok eszmei kifejezése, a gondolatként megfogalmazott uralkodó anyagi viszonyok; tehát éppen azoké a viszonyoké, amelyek az egyik osztályt uralkodóvá teszik, vagyis ez osztály uralmának gondolatai.” (A német ideológia. *Kárl Marx és Friedrich Engels* Művei. 3. k., 45. o.)

¹⁴ *Lenin*: Kritikai megjegyzések a nemzeti kérdésre vonatkozóan. Vö. V. I. *Lenin* Összes Művei, 24. k., Budapest, 1970. (II. fej. A nemzeti kultúra, 119–122. o.)

melés eszközeit.¹⁵ Tegyük hozzá, hogy az elnyomottak ideológiáját tudatosra tették azok az értelmiségiek, akik közöttük szolgáltak, mindenekelett a papok, tanítók, tanárok, diákok. Ezek ugyanis amellett, hogy a legtöbb esetben az uralkodó osztály ideológiáját terjesztették, válságos helyzetekben meg tudták fogalmazni az elnyomottak követeléseit és törekvéseit is.¹⁶ A XVII. század második felének protestáns prédikátorai¹⁷ vagy a Rákóczi-szabadságharcban részt vevő papok és diákok nemcsak a nemesség szószólói lehettek, hanem a „népi kurucság” kifejezői is.¹⁸

A jakobinusok¹⁹ nem csupán a felvilágosult abszolút uralkodót akarták képviselni, hanem ezzel együtt a társadalmi fejlődést s benne a jobbágyok érdekeit is. Petőfi és a plebejus demokraták nem pusztán Kossuth programját támogatták a nemzeti függetlenség kérdésében, hanem a jobbágyfelszabadítás és a földhöz juttatás feltétel nélküli hívei is voltak.²⁰

Fontos hangsúlyozni, hogy van *folytonosság* az elnyomottak érdekeit képviselő ideológiában. A prédikátoroknak, a jakobinusoknak, a reformkor és a szabadságharc plebejus demokratáinak nemzetfelfogása vezet el Adyhoz és a munkásosztály először demokratikus, majd szocialista hazafiságához. Ennek a fejlődési vonalnak eszmei jelentősége nagyobb a XX. század szempontjából is, mint némelyek feltételezik: inspirálta a Tanácsköztársaságot és 1945 után bennünket is. S ez nemcsak magyar sajátosság. Lenin, amikor a nagyoroszok nemzeti büszkeségéről beszélt, felrajzolta azt a forradalmi vonalat, amely Oroszországban a bolsevikokig vezetett, s amelyikben Ragyiscsev, a dekabristák, a hetvenes évek raznocsinyec forradalmárai és az 1905-ös forradalom munkásai voltak a láncszemek.²¹ Hogy Oroszországban

¹⁵ Pach Zsigmond Pál erre már a viták első szakaszában is figyelmeztetett: „Mindenesetre kezdettől fogva magában foglalja és mindvégig tartalmazza ez a haza-eszme a lakóhely, a szülőföld fogalmát, amely való viszonyok tükrözését jelenti. Talán nem hibázom nagyot, ha úgy vélekedem: ez a reális elem kezdettől fogva s mindvégig szerepet játszik s nagyobb, sokszor hasonlíthatatlanul nagyobb szerepet játszik az elnyomottak haza-fogalmában, mint az urakéban. Magában foglalja továbbá a jobbágyok meglévő — bármily nyomorúságos — lét- és munkafeltételeit, kifejezi ezekhez való ragaszkodását: a jobbágyok, a parasztnak azt az ismert rendkívül szívos ragaszkodását az általa használt földhöz, vagyonkájához, munkaeszközeihez.” — A „haza” fogalma az osztálytársadalmakban. (Hozzászólás Molnár Erik: Ideológiai kérdések a feudalizmusban című tanulmányához. Századok, 1962., 396. o.)

¹⁶ Az értelmiség szerepéről lásd Pándi Ilona: Lenin és az értelmiség. Budapest, 1970.

¹⁷ Vö. Révész Imre: A magyarországi protestantizmus történelme. Budapest, 1925.

¹⁸ Esze Tamás: Református prédikátorok folyamodványai II. Rákóczi Ferenchez. Református Egyház, 1951. 3. évf.

¹⁹ Benda Kálmán: A jözeфинizmus és a jakobinusság kérdései a Habsburg-Monarchiában. Történelmi Szemle, 1965., 4. sz.: Uő.: A magyar jakobinusmozgalom története. Budapest, 1957.; A magyar jakobinusok iratai 1—3. k., Sajtó alá rend. Benda Kálmán, Budapest, 1952—1957.; Trócsányi Zoltán: Az erdélyi jakobinusság története. Történelmi Szemle, 1965., 1. sz.; Cszmadia Andor: A magyar jakobinusok alkotmánytervezetei. Allam és Igazgatás, 1959., 5. sz.

²⁰ Petőfi Sándor és kora. Szerk.: Lukácsy Sándor és Varga János. Budapest, 1970.; Pándi Pál: Petőfi (Sándor) — (A költő útja 1844 végéig.) Budapest, 1961.; Uő.: „Kisértetjárás” a reformkori Magyarországon. (Kézirat.)

²¹ „Idegen-e tőlünk, nagyorosz öntudatos proletároktól, a nemzeti büszkeség érzése? Természetesen nem! Szeretjük nyelvünket és hazánkat, a legtöbbet azon munkálkodunk, hogy hazánk dolgozó tömegeit (vagyis lakosságának kilenczted részét) tudatos demokrata és szocialista életre emeljük. Nekünk mindennél fájóbb látni és érezni azt, hogy a cári hóhérok a nemesek és a tőkésék mennyi erőszakot követnek el szép hazánkon, hogy gúzsba kötik és csúfot úznek belőle. Büszkéek vagyunk arra, hogy ez az erőszak közöttünk, nagyoroszok között ellenállásra talált, hogy ebből a környezetből nőtt ki Ragyiscsev, nőttek ki a dekabristák, a hetvenes évek közrendi forradalmárai, hogy a nagyorosz munkásosztály 1905-ben hatalmas forradalmi tömegpártot teremtett, hogy a nagyorosz muzzsik ugyanebben az időben demokratává kezdett lenni és kezdte lerázni magáról a papot meg a földbirtokost.” (A nagyoroszok nemzeti büszkeségéről. V. I. Lenin: Összes Művei, 26. k., Budapest, 1971., 96. o.)

egyértelműbb az osztályharcos tendencia, nálunk pedig nemzeti és társadalmi törekvések fonódnak össze, ez a magyar fejlődés specifikuma.

*Eszmetörténetünk*²² elmaradott, és talán az egy szépirodalom kivételével nem tudjuk igazán nyomon követni a különböző ideológiai áramlatok és tudatformák változásainak útját, nem tudjuk tartalmukat pontosan megállapítani, hordozóikat megnevezni és funkcióikat meghatározni. Ezek a hiányok azonban nem indíthatnak arra, hogy kétségbe vonjuk az elnyomottak ideológiájában jelentkező folytonosságot. A folytonosság nem kizárólag ideológiai probléma. A különböző társadalmi formációk és történeti korszakok között — tehát magában a valóságban — nemcsak diszkontinuitás, hanem kontinuitás is van.

2. Minden osztálytársadalomban vannak elnyomók és elnyomottak, kizsákmányolók és kizsákmányoltak, akiknek a viszonyát alapvetően az osztályellentét jellemzi. Az osztályok között azonban kialakulnak olyan gazdasági, politikai, kulturális kötelékek, amelyek egy együttélő közösségre jellemzők.²³ Ezek a kötelékek *egy adott válságos pillanatban* az együttműködés alapjai lehetnek, ami nem jelenti, hogy érzékazonosságot tételeznének fel az osztályok között a történelem minden szituációjában. Ezekben az esetekben az ideológiában is előtérbe kerülnek bizonyos közös elemek, anélkül, hogy az ellentétek megszűnének. A közös vonások közös érdekeket fejeznek ki, amelyek azonban nem állandók, hiszen ideológiai szinten is az alapvető az osztályharc, amelyben az uralkodó osztály nem csupán az erőszakra, hanem a manipulációra is épít.

Ami most már a magyar nemesség és a parasztság viszonyát illeti, nyilvánvaló, hogy azt alapvetően az osztályharc feudális formája jellemzi. De a külső hódítók elleni harcok idején nem volt ritka nemcsak Magyarországon, hanem másutt sem, egy mindvégig ellentmondásos együttműködés, amely egy kérdésben megfelelt mindkét osztály érdekeinek: a külső támadó vagy idegen megszálló elleni védekezés dolgában. Itt nem arról van szó, hogy az „Úr és paraszt a magyar élet egységében”²⁴ című idilli képet rajzoljuk meg, hanem hogy a történelmi igazságnak megfelelően lássuk az uralkodó osztály és az elnyomottak közötti viszonyt és ennek ideológiai tükrözését.

Hogyan állunk *az osztályharc és a függetlenségi harc összefüggéseivel* a feudális és a kapitalista korban?

A *feudalizmus* korabeli függetlenségi harcok értékelésénél arra kell felelnünk, vajon a törököktől és a Habsburgoktól megszabadult és a nemesség által vezetett *önálló állam* a haladás követelménye volt-e még akkor is, ha több nemzetiséget egyesített? Vajon nacionalista-

²² Vö. *Köpeczi Béla*: *Eszmetörténet—irodalomtörténet*. MTA, I. Oszt. Közl., 1968.

²³ Az osztályharcról és a kivételes együttműködésről a különböző osztályok között lásd: A Kommunista Párt kiáltványa. *Karl Marx és Friedrich Engels* Művei, 4. k., Budapest, 1959., 470. o.; *Marx*: *Osztályharcok Franciaországban*, *Karl Marx és Friedrich Engels* Művei, 7. k., Budapest, 1962.; *Lenin*: A proletariátus és szövetségese az oroszországi forradalomban, *V. I. Lenin* Művei, 11. k., Budapest, 1954., 370–381. o.; *Lenin*: A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban, *V. I. Lenin* Művei, 9. k., Budapest, 1954., 1–133. o.

²⁴ *Úr és paraszt a magyar élet egységében*. Szerk.: *Eckhardt Sándor*. Budapest, 1941.

az, aki erre a kérdésre pozitív választ ad? Ezek a küzdelmek nemcsak az uralkodó osztály, hanem az elnyomottak társadalmi követeléseit is felszínre hozták. Vajon az osztályharcról való lemondást jelenti-e, ha a közös érdeket elismerjük, még akkor is, ha a szociális célkitűzések nagy része nem teljesült? Mély meggyőződése, hogy az önálló feudális államért folytatott küzdelem helyes célkitűzés volt, mert megvalósulása esetén a társadalmi és a polgári nemzeti harcok világosabban és egyértelműbben bontakoztak volna ki Európának ebben a részében, ahol a nemesség és a jobbágyság, a magyarság és a többi nemzetiség közti viszonyt nem kis mértékben befolyásolta a külső hatalmak beavatkozása. Ezt teljes határozottsággal lehet állítani akár Bethlen Gábor,²⁵ akár Zrínyi Miklós,²⁶ akár Rákóczi Ferenc államkoncepciójáról.²⁷ Mátyás király Magyarországá feltámasztásának vágya — amely ezeknek az államfelfogásoknak eszmei előzményét jelentette — nemcsak a nemesség kiváltságainak védelmét fejezte ki a Habsburgokkal szemben, hanem a függetlenségi harcok vezetői számára az abszolutizmus előképe volt, amelynek új körülmények között kellett szolgálnia az ország felvirágoztatását, gazdasági és részben társadalmi reformokkal is.

Ellentmondásosabb helyzetet találunk a *kapitalista* fejlődés idején, amikor kialakulnak a Duna-medencében is a polgári nemzetek vagy nemzeti törekvések.

Az 1848—49-es szabadságharc kétségtelenül a haladást szolgálta a feudalizmus kötelékeinek felszámolásával, de nem teljesítette teljes mértékben a jobbágyság követeléseit s elzárkózott a többi itt élő polgári nemzet politikai jogainak elismerésétől.²⁸ Ez esetben a helyzet bonyolultságát kell megmutatni, de semmiképpen sem lehet arra az álláspontra helyezkedni, hogy a Habsburgok elleni fellépés elhibázott lett volna: Bécs a reakció egyik fellegvára volt Európában s ez még akkor is így van, ha a magyar szabadságharc ellen fellépő nem magyar nemzeti törekvéseket támogatta s jobbágyvédő velleitásokat mutatott.

A függetlenségi harcok kérdését az osztályharc vonatkozásában egy másik szempontból sem szabad leegyszerűsíteni. A reális történet szemlélet megkívánja, hogy az uralkodó osztályt, adott esetben a nemességet is úgy lássuk, ahogy az ténylegesen cselekedett. Ennek az osztálynak az egésze vagy különböző rétegei érdekeinek megfelelően, adott történelmi korszakokban más és más szerepet játszottak. Teljesen helytelen úgy jellemezni a magyar történelmet, mintha az

²⁵ Nagy László: Bethlen Gábor a független Magyarorszáért. Budapest, 1969.

²⁶ Zrínyi politikájáról lásd Klaniczay Tibor: Zrínyi Miklós. Budapest, 1954.; Perjés Géza: Zrínyi Miklós és kora. Budapest, 1965.

²⁷ Pach Zsigmond Pál: A nemzeti összefogás kérdése a Rákóczi-szabadságharcban. Századok, 1954., 1. sz.; Köpeczi Béla—Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1957.; Trócsányi Zsolt: Erdély kormányzata II. Rákóczi Ferenc korában. Levéltári Közlemények, 1955.; R. Várkonyi Ágnes: Az ónódi országgyűlés történelmünk távlatában. Borsodi Szemle, 1967., 2. sz.; Köpeczi Béla: Az ónódi trónfosztás és a nemzetközi helyzet. Borsodi Szemle, 1967., 2. sz. Uő.: Rákóczi Bossuot és Fénelon között. Eszmei és irodalmi találkozások. Budapest, 1970.

²⁸ Szabó Ervin: Társadalmi és pártharcok a 48—49-es magyar forradalomban. Budapest, 1949. (Bécs, 1921.); Andács Erzsébet: 1848—49. Tanulmányok. Budapest, 1968.; Arató Endre: A nemzetiségi kérdés története Magyarországon, 1790—1840. Budapest, 1960.; Spira György: A magyar forradalom 1848—49-ben, Budapest, 1959.

kezdettől végig nem lett volna más, mint a feudális nemesség árulásainak sorozata. A függetlenségi harcokban a nemesség bizonyos rétegei képesek voltak pozitív funkciót betölteni, sőt a hazai fejlődés sajátosságai miatt, ha ellentmondásosan is, a polgárság célkitűzéseinek egy részét valósították meg. A függetlenségi harcok története és az egész magyar múlt érthetőbbé válik, ha ettől a primitív manicheizmustól, amely szembeállítja a rossz nemest a jó néppel, megszabadulunk.

Új korszak kezdődött 1919-ben az osztályharc és a nemzeti kérdés összefüggése szempontjából. A Tanácsköztársaság *egyszerre* harcolt a nemzeti függetlenségért, a munkásosztály, s általában a kizsákmányoltak érdekeiért. A polgári és ezzel együtt a nemzeti fejlődésben jelentkező lemaradás és a sajátos nemzetközi körülmények azt eredményezték, hogy az új nemzeti államok és a Tanácsköztársaság — tehát a szocialista és a polgári átalakulás tendenciái között — összeütközésre került sor. Itt a fejlődés különböző fázisai és az ezekből adódó ellentmondások jelentkeztek, nem kétséges azonban, hogy a jövőt a szocialista megoldás keresése jelezte.²⁹

3. Konkretizálnunk kell a *haladás*³⁰ fogalmát is, amelyet gyakran nagyon elvontan kezelnek. Egyetérthetünk azzal, hogy a múltat a maga egészében kell vizsgálni, haladó és nem haladó mozzanataival együtt. De a fejlődésnek a marxisták szempontjából is van finalitása, s ez az osztály nélküli társadalom megteremtése, amikor megkezdődik az emberiség „igazi történelme”. A haladás ezt a végső célt szolgálja, de mindig az osztályharc adott feltételei között³¹ jelentkezik.

Mint láttuk, a függetlenségi harcok a feudalizmus és a kapitalizmus korába az önálló államiság kialakítására törekedve, ha ellentmondásosan is, de a haladást szolgálták. Egy absztrakt haladásfelfogás felvetheti, hogy a Habsburgok centralizáló törekvése progresszívabb volt, mint a magyarországi rendiség.

Ezt bőven teszi is nemcsak a régi, hanem a mai Habsburg-párti történetírás is.³² De ugyan milyen centralizáció érvényesült a Habsburg birodalomban a XVII. század végéig?³³ És amikor valóban jelentkezett, vele szemben Rákóczi államfelfogása retrográdabb volt-e?³⁴

²⁹ Ötven év. A Nagy Október és a magyarországi forradalmak. Tanulmányok. (Szerk.: L. Nagy Zsuzsa—Zsilák András.) Budapest, 1967.; *Szemere Vera*: Az agrárkérdés 1918—19-ben. Budapest, 1963.; *Kövágó László*: Föderációk és föderációs tervek (1918—1919). Történelem, 1966., 5. sz.; *Hajdú Tibor*: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Budapest, 1968.

³⁰ A társadalmi haladás kérdéséről: Problemi razvitija v prirode i obszesztve. Moszkva—Leningrád, 1958.; *Glezerman G. E.*: O zakonah obszesztvenij razvitija. Moszkva, 1960.; *Rutkevics N.*: Razvitije, progressz i zakoni dialektiki. Voproszi Filozofii, 1965., 8. sz.; *J. B. Bury*: The of progress. London, 1924.; *Ch. Van Doren*: The idea of progress. New-York, 1967.

³¹ Marx a Tökében, Engels az Anti-Dühringben, Lenin a Kik azok a népbátorok? című munkájában és a Maxról írt összefoglalójában foglalkozik a társadalmi haladás kérdésével.

³² *Hantsch, Hugo*: Die Geschichte Österreichs, 1—2. k., Graz—Wien—Köln, Styria, 1953—1959.; *Zöllner, Erich*: Geschichte Österreichs. Wien, 1961. (második kiadás); *Stadmüller, Georg*: Geschichte der Habsburgischen Macht. Stuttgart, 1966.

³³ Az osztrák kameralisták a francia példára hivatkozva olyan óhajokat is kifejeztek, amelyek a XVIII. század második felében sem valósultak meg. A Habsburg-abszolutizmus tényleges eredményeit kell tehát összehasonlítanunk a Rákóczi-szabadságharc célkitűzéseivel.

³⁴ Az erről való vitához lásd *Köpeczi Béla*: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest, 1966.; *A Rákóczi-szabadságharc és Európa*. Szerk.: *Köpeczi Béla*. Budapest, 1970.

A legnagyobb zavar a történeti tudatban haladás és függetlenség viszonyát illetően a XIX. század második felétől kezdődő fejlődéssel kapcsolatos. 1867-től kezdve sokak számára kétségessé vált magának a függetlenségi koncepciónak a létjogosultsága, és a haladást némelyek el is választották tőle.³⁵ Az a tény, hogy a magyar uralkodó osztály egy része ekkor hamis függetlenségi politikát „játszott”, nem jelenti azt, hogy Európának ebben a részében — részben gazdasági, társadalmi és ezzel együtt a nemzeti fejlődés elmaradottsága miatt is — a függetlenség követelése haladásellenes lett volna. Más kérdés, hogy a függetlenségi és általában a nemzeti kérdést az uralkodó osztályok reakciós, elnyomó politikájuk alátámasztására is felhasználták.

A marxizmus a függetlenség kérdését mindig a haladás szempontjából közelíti meg — konkrét történelmi helyzeteket véve tekintetbe. A kommunisták a Tanácsköztársaság idején, az antifasiszta harcban, és később is, az új társadalom építése során, helyesen tették a hangsúlyt a haladás és a függetlenség elválaszthatatlanságára. Ezt annál is inkább kell hangsúlyozni, mert a magyar nacionalisták a proletár nemzetköziség eszméjét elferdítve, azt próbálják bizonyítani, hogy a munkásosztály nem volt érdekelt a nemzeti követelések teljesítésében, s mindenekelőtt a függetlenség kivívásában. Amikor 1919. május 1-én Landler a proletár Magyarország védelmére hívott, joggal mondhatta: „Ma idenéz egész Európa, ma az európai munkásság ügye a budapesti proletariátus kezébe van letéve.”³⁶ A nemzetköziségnek ez a hangsúlyozása egyáltalában nem jelentette, hogy nem a „hont védték” a magyar proletárok, miközben a magyar uralkodó osztály képviselői az antanthatalmakkal és segítőkkel, a román királyi hadsereggel egyezkedtek. A „hon” azonban ebben a felfogásban a proletariátus hazája: a többi itt élő nemzettel együttműködő szocialista Magyarország volt.

Horthyék nacionalista propagandája nem ködösítheti el azt az igazságot, hogy a magyar uralkodó osztály előbb az antantnak, majd a fasiszmus hatalmainak kegyét keresve kiárusította az országot. Ebben az időben azok a munkások, értelmiségiek láttak világosan, akik a proletár nemzetköziségben és a Szovjetunió győzelmében bízva szálltak szembe a magyar uralkodó osztály látszólag nagyon is „nemzeti” politikájával.

1945 után pedig azoknak volt igazuk, akik a nyugati hatalmakra támaszkodó politikai erőkkel szemben a Szovjetunió segítségével védték meg az ország függetlenségét és ezzel együtt annak a lehetőségét, hogy hazánk szocialista átalakulása megtörténhessen. Példák sora bizonyítja, hogy ahová a nyugati hatalmak fegyveres erői tették be lábukat, ott nemcsak a nemzeti függetlenség szenvedett csorbát, hanem a társadalmi fejlődés is: a polgárság megakadályozta a jogos szociális követelések teljesítését. Ha nem így lett volna, nehezen lehetne megmagyarázni azt a szembefordulást, amely az amerikai imperializmus

³⁵ A Történettudományi Bizottság vitája a dualizmus kora történetének egyes kérdéseiről. Századok, 1962., 1—2. sz.; Szabad György: Forradalom és kiegyezés válaszfútján, Budapest, 1967.

³⁶ Landler Jenő: Válogatott beszédek és írások. Budapest, 1960., 307. o.

ellen mindenütt, még az Egyesült Államokban is kibontakozott a hatvanas évek elejétől.

Ma akadnak olyanok, akik a proletár vagy szocialista nemzetköziiséget szembeállítják a nemzeti szuverenitással, önállósággal és függetlenséggel, s ezzel bizonyos sikereket is érhetnek el, mert a szocialista országok között a múltban nem mindig alakultak megfelelően a kapcsolatok. Erről a kommunista pártok elmondták kritikájukat, s ma a nemzeti függetlenség értelmezésében — legalábbis elvileg — egyetértés alakult ki a nemzetközi munkásmozgalomban. De ami a múltban igaz volt, az a mára is áll: a függetlenség kérdése most sem választható el a haladás ügyétől. A XX. század második felében nem lehet más választás, mint a szocialista országok és általában a haladás erőinek szoros együttműködése, amely biztosíthatja egyes országok *függetlenségét* is. A Szovjetunió léte nélkül nem alakulhattak volna meg a szocialista országok vagy legalábbis nem maradhattak volna fenn, s a szocialista közösség nélkül nem indulhatott volna el a gyarmati népek felszabadulása.

Mindez nem jelenti azt, hogy a haladás kérdését *csak* a függetlenség szempontjából kellene vizsgálnunk s nem kellene törődnünk az osztályharc más jelentkezési formáival is. Kétségtelen, hogy szemléletünket bizonyos mértékig eltorzította a függetlenség nagy jelentősége népünk s általában Közép-Kelet-Európa társadalmi fejlődésében. A világfejlődéstől, az egyetemes történelem nagy folyamataitól szakadunk el, ha az osztályharc „tisztá” formáit nem látjuk meg saját történelmünkben. A paraszti osztályharc több mozzanata — a régebbi haladó történetírás és irodalom jóvoltából — erőteljesen él népünk történeti tudatában. Elég, ha e tekintetben a Dózsa-féle parasztháborúra utalok. A munkásmozgalom története azonban még mindig nem lett integráns része a magyar történeti tudatnak. Ebben nem kis szerepet játszott a nacionalista történetírás, de a marxista historiográfia sok dogmatikus torzítása is. Ma már elképzelhetetlen, hogy egy francia történeti összefoglaló a munkásmozgalom főbb mozzanatait — a szerző és osztálya szemszögéből ugyan, de — ne rögzítse. Tegyük hozzá, hogy maga a munkásosztály — mint jelenlevő valóság — küzdelmei, politikai mozgalmi természetessé teszik Nyugat-Európában a története iránti érdeklődést. Nem egyszerűen igazságot kell tehát szolgáltatni a magyar munkásmozgalomnak, hanem a *korszerű történeti szemlélet* kialakítását kell segítenünk múltjának megismertetésével.

4. Történettudományunk lényeges kérdése mind a nemzet, mind a függetlenség, mind pedig a haladás vonatkozásában a *magyar és más népek, különösen a szomszéd-népek kapcsolatának* megítélése. Az elmúlt negyedszázadban törekedtünk arra, hogy historiográfiánk segítse felszámolni e kapcsolatok értékelésében a nacionalizmus megnyilvánulásait.³⁷ Azonban e torzulás kiküszöbölése még Magyarországon sem csak rajtunk áll, a magyar nacionalizmust ugyanis táplálják az összes

³⁷ A csehszlovák és a magyar nép közös küzdelmeinek hagyományaiból. Budapest, 1954.; Arató Endre: A magyar—cseh—szlovák viszony ötven éve. Budapest, 1969.; I. Tóth Zoltán: Magyarok és románok, Budapest, 1966.; Csatári Dániel: Román—magyar kapcsolatok. Budapest, 1958.

egyéb nacionalizmusok is. Ennek a kérdésnek most csak történettudományi vonatkozását kívánom érinteni, bár más forrásai is vannak.

A szomszéd országok történetírásában szerintünk két hamisan feltett kérdéssel találjuk magunkat szemben. Az egyik az, hogy a „magyarság” megakadályozta a nemzeti államok idejében való kialakulását, a másik, hogy a „magyarság” kizsákmányolta a más nemzetiségű népeket.

A marxista történettudomány nem mentegetheti a magyar uralkodó osztályok kizsákmányoló és a XVIII. század végétől nemzeti elnyomó politikáját, mint ahogy ezt a nacionalista historiográfia tette. El kell ismernie a többi nép függetlenségre és állami önállóságra való törekvésének létjogosultságát. De helytelen és történelmietlen volna, ha valamilyen sajátos „kollektív büntudat” kialakulását inspirálná azért, mert a múltban a soknemzetiségű országban a magyar kizsákmányoló osztály (és nem általában a magyarság) szupremáciája érvényesült. Ezt a kérdést is az osztályharc szempontjából kell vizsgálni s ezen az alapon lehetetlen azt állítani, hogy a magyar uralkodó osztály csak más nemzetiségű jobbágyokat nyomott el, s magyarokat nem. A nagy jobbágyfelkelésekben a legkülönbözőbb etnikumú jobbágyok vettek részt, és a velük szemben fellépő kizsákmányolók sem voltak csak magyar nyelvűek. A munkások küzdelmeinek megindulása után még nyilvánvalóbb lett, hogy a kizsákmányolók és a kizsákmányoltak egy soknemzetiségű országban sem csak nemzeti alapon kerülnek szembe egymással.

Ebben a vonatkozásban néhány konkrét vitakérdés is szembeállítja egymással a különböző országok historiográfiáját vagy legalábbis bizonyos irányzatait.

Vegyünk néhány példát. A középneemesi vezetés az 1848—49-es szabadságharcban nem teljesítette a nemzetiségek jogos követeléseit és ez bukásának egyik forrása lett. Ezt kritikusan meg kell állapítani. Mindez azonban nem jelenti, hogy Marx korabeli megítélését a szabadságharcról revízió alá vegyük, és csak a magyar emigrációról mondott elítélő véleményét vagy a dunai államokról szóló olvasmányainak jegyzeteit fogadjuk el az értékelés alapjául. 1848-ban — és később is — Marx és Engels a magyar szabadságharcot az európai forradalmak részének tartották, még ha Kossuth vagy mások cselekedeteit bírálták, vagy ha egyik-másik részkérdésben tévedtek is.³⁸

Viták folynak a Tanácsköztársaság nemzetiségi politikájáról és a régi Magyarország területén élt nem magyar népek burzsoáziájának elene folytatott harcáról. Az önálló államiságra való törekvés és a nemzetközi osztályharc érdekei ütköztek itt össze, de ez a dilemma

³⁸ Marx és Engels a szabadságharcral különböző cikkekben és különböző időpontokban foglalkozott. Marx: A magyar harc, Az itáliai és a magyarországi háború, A demokratikus pánszlávizmus, A Kölnische Zeitung a magyar harcról, Magyarország. Karl Marx és Friedrich Engels Művei. 6. k., Budapest, 1962.; Engels: Forradalom és ellenforradalom Németországban, Marx: Mazzini és Kossuth akciói — Szövetség Louis Napóleonnal — Palmerston, Marx: Kossuth, Mazzini és Louis Napóleón, Marx: Merénylet Ferenc József ellen — a milánói felkelés — Brit politika — Disraeli beszéde — Napóleón végrendelete, Marx: Kényszerkivándorlás — Kossuth és Mazzini — A menekült-kérdés — Választási vesztegetés Angliában — Cobden ur. Karl Marx és Friedrich Engels Művei. 8. k., Budapest, 1962.

nemcsak a magyaroknál, hanem a más nemzetiségűeknél is jelentkezett.³⁹

A Tanácsköztársaság biztosítani kívánta a népek önrendelkezésének jogát, ugyanakkor arra törekedett, hogy a szocialista országok föderációját teremtsen meg. Ez haladó célkitűzés volt, még ha az adott esetben irreálisnak bizonyult is. Meg kell viszont azt is érteni, hogy az önálló polgári nemzeti államok megteremtése nemcsak az uralkodó osztály érdekeit szolgálhatta román, szerb vagy szlovák vonatkozásban.

Az első világháború utáni fejlődéssel kapcsolatban teljesen nyilvánvaló, hogy Magyarországon éppen úgy, mint a többi délkelet-európai országban, jelentkezett a nacionalizmus, és egyiket sem lehet „progresszívabbnak” felfogni a másiknál. Történetírásunknak határozottan szembe kell szállnia a Horthy-nacionalizmus minden megnyilvánulásával, de állást kell foglalnia a más országokban akkor jelentkezett nacionalista tendenciákkal szemben is. *Enélkül a tudományban sem lehet előrelépni, s eszmei nevelőmunkánk hitele és hatékonysága is veszélyben forog.*

5. A *szocialista hazafiság* egyik alkotó eleme az internacionalizmus, amely nem pusztán a jelenből meríthet. A helyesen értelmezett internacionalizmus épít a nemzeti történelem olyan hagyományaira, amelyek nem a nemzeti bezárkózást és provincializmust hirdették. A jakobinusoktól a francia forradalomért lelkesedő demokratákon át a szocialista forradalmakban részt vevő munkásokig és értelmiségiekig terjed ez a nemzetit és nemzetközit összekapcsoló vonulat a magyar történelemben.

A *világtörténelmi látásmód* kialakítása szintén az internacionalizmust szolgálja a műveltség és a magatartás formálása szempontjából egyaránt. Régi külpolitikai kapcsolataink feltárása és megismertetése azzal a haszonnal jár, hogy az egyetemes vagy legalábbis az európai történelmet a magyarhoz kapcsolva mutathatjuk meg, s így fejleszthetjük történelmi „helyzetérzékünket” is. E tekintetben külön is érdekes a magyar nép és a más közép-kelet-európai népek közötti kapcsolatok kutatása és bemutatása. A köztudatban rengeteg előítélet él a többi néppel szemben, amelyet egyrészt a kapcsolatok hamis interpretációja, másrészt bizonyos nemzeti „sztereotípek” elterjedése magyaráz.

Korunk aktuális eseményei megkövetelik a „planetáris” megközelítést, ami nemcsak a jelent, hanem annak előzményeit is érinti. Az információban mégis gyakran a hírmagyarítás szintjén állunk meg, egyetemes történetünk elmaradott és a mai politikai érdeklődés kielégítéséhez sokszor még az ismeretterjesztés szintjén sem tud hozzájárulni.⁴⁰ Pedig ez az ismeretanyag is segíthet helyzetünk és a világössze-

³⁹ Trajnyin, I. P.: Nacionalnie protyivorecsija v Avsztro—Vengrii i ee raszpad. Moszkva—Leningrád, 1947.; Iszlamov, T. P.: Polityicseskaja borba v Vengrii v nacsale XX. v. Moszkva, 1959.; In sprijnul Republicii Ungare a Sfaturilor (Solidaritatea oamenilor muncii din Románia cu Republica Ungară a Sfaturilor (1919). Bukarest, 1969.; A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége és nemzetközi hatása. Szerk.: Gábor Sándorné, Budapest, 1960.

⁴⁰ Egyetlen világtörténelmi kézikönyvet jelentettünk meg, azt is külföldi szerzők tollából: Világtörténet. I—X. k. Főszerkesztő: J. M. Zsukov. Budapest, 1962—1966.

függések megértésében. E tekintetben: különösen fontos a nemzetközi munkásmozgalom történetének ismertetése. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom új korszakot nyitott az emberiség történetében. Ezt az igaz megállapítást sokszor le szoktuk írni, de nem vonjuk le belőle mindig a szükséges következtetéseket sem a történetírásban — sem az oktató-nevelőmunkában. A szocialista országok között sok közös vonás van, de vannak különbségek is, amelyek élesebb megnyilvánulása néha egészen váratlanul ér bennünket. A nemzetközi munkásmozgalomban viták folynak, s fordulataik gyakran lepnek meg. Pedig a szocialista országok vagy a más államokban tevékenykedő munkáspártok történelmének ismerete sok vonatkozásban eligazíthat.

Mindez elsősorban a múltra vonatkozik. Az alapkérdés azonban az, hogy mi a mai *proletár és szocialista internacionalizmus tartalma*. A szocialista hazafiságnak a nemzetköziség ad perspektívát, különben a kismemzeti elszigetelődés és elégedetlenség helyzetébe szorulnánk. A múltban a nemzeti és nemzetközi gyakran ellentmondásba került egymással a magyar történelemben. Ma „nem vagyunk egyedül”, együtt tudunk haladni a szocialista országokkal és a világ munkásmozgalmával, sőt a szocializmus építésében elért eredményeinkkel magunk is hozzá tudunk járulni a szocialista eszme terjesztéséhez. A XX. század általános fejlődési iránya a szocializmus felé mutat, a marxizmusnak soha ennyi híve nem volt szerte a világon, annak ellenére, hogy sok ellentmondás gyötri a nemzetközi munkásmozgalmat.

Magyarország lakosságát, népgazdaságának jelentőségét, kultúrájának elterjedtségét illetően kis ország. Ez nem jelenti azt, hogy ne érezzünk nemzeti büszkeséget nem pusztán múltunk, hanem jelenünk miatt is. Ez a jelen erőteljes fejlődésről tanúskodik — csak az utolsó néhány esztendőben is — az élet sok területén, amit a gyakran hiperkritikus közvélemény is elismer. Ha az ember elmegy mondjuk Chilébe, akkor nem elsősorban arra kíváncsiak az ottaniak, hogy milyen nemzeti sajátosságaink vannak, hanem az iránt érdeklődnek, miként építjük hazánkban a szocializmust. Magyarország tehát *egyik* szocialista ország, amelynek tapasztalatai iránt érdeklődnek. Ha valamit jól csinálunk, és nem úgy mint mások, ez is érdeklődést vált ki, de a lényeg a szocializmus. A nyugat-európai és amerikai diákmozgalmakból sok következtetést lehet levonni, de itt elég egyre is utalni: sok, nem is a munkásosztályból származó fiatal szerint a kapitalista társadalmi berendezkedés igazságtalan, reménységük a szocializmus, amelyet sokféleképpen képzelnek el, sokszor a mienktől nagyon is eltérő módon. Tegyük hozzá, hogy a világ reménysége (és nemcsak ezeké a fiataloké) a szocializmus, s mi is ennek a reménységnek a hordozói vagyunk. Ennek az igazságnak a felismerése és az ezért folytatott itthoni és külföldi cselekvés az internacionalizmus legjobb iskolája.

Az internacionalizmus gazdag tartalmának felfedése — előtörténeté-

nek feltárásával, a világban elfoglalt hajdani és mai helyünknek megértetésével, a mai világhelyzet tudományos megmagyarázásával — a történettudománynak épp annyira kötelessége, mint a szocialista hazafiság belső forrásainak megismerése és megismertetése.

III.

Ezek után térek rá a *történettanítás* néhány tárgyunkat érintő problémájára.

Az általános iskolát gyakorlatilag majdnem minden tanulni képes fiatal elvégzi s ezeknek mintegy 70—80 százaléka tanul tovább. A mai fiatalok túlnyomó része 7—8 éven keresztül tanul történelmet: az általános iskolában 4, a szakmunkásképzőben 3, a középiskolában 4 éven át. Az általános iskolák történelemkönyvei évfolyamonként és évenként 100—200 000-es, a gimnáziumoké és a szakközépiskolákéi mintegy 50 000-es példányban jelennek meg. Mind a mennyiségi adatokból, mind pedig a gyermeki és ifjúkori fogékonyságból következik, hogy az *iskolai történelemoktatás a történeti tudat legfőbb formálója*.

Vizsgáljuk meg a tankönyvek alapján, hogy mennyire korszerűsödött ez az oktatás a nép, a nemzet és a haza kérdésének megítélésében, milyen értelemben használta fel a legújabb eredményeket, és hol tapasztalunk elmaradást vagy bizonytalanságot. Elismerve a *fáziskülönbséget*, amely szükségszerűen jelentkezik a tudományos eredmények oktatásban való felhasználásában, nem hisszük, hogy ne lenne szükséges és helyes a tudomány és oktatás tartalmának összevetése. A vizsgálódás tárgyául csak a tankönyveket választottuk, bár tudjuk, hogy a pedagógusok személyes hatása sem jelentéktelen, sőt felkészültségük és személyes meggyőződésük a tankönyvek sokszor leegyszerűsítő, vázlatos és száraz előadásmódjával szemben az értelmi és érzelmi nevelést nagymértékben befolyásolja.

Az általános iskola 6. osztályában használt tankönyv Magyarország történetével kapcsolatban először a honfoglalással összefüggésben említi a haza kifejezést: „Őseink most már maradandóan megtelepedtek, ez a föld lett hazájuk.” Ez a kifejezés semleges: lényegében véve itt csak lakóhelyet jelöl. Később telítődik ideológiailag is, bár meglehetősen bizonytalan tartalommal. E tankönyv a középkori történelmet tárgyalva részletesen ír a jobbagság és nemesség ellentétéről, a leegyszerűsítés abban jelentkezik, hogy a „hazaáruló főurat” és a „honvédó jobbagyot” állítja szembe egymással.⁴¹ Nándorfehérvár ostromának előzményeiről például a következőket írja: „V. László ugyan népfelkelést hirdetett, de utána maga is Bécsbe menekült. Amíg az urak saját vagyonukat mentették, Hunyadi még egyszer hadba hívta seregeit. Újra a néphez fordult, s kérte, hogy védje meg szülőföldjét.”⁴² Ez a

⁴¹ Történelem az általános iskolák 6. osztálya számára. Budapest, 122. o.

⁴² Uo. 101. o.

megfogalmazás a romantikus történetírás hagyatéka. Ugyanilyen a végvári vitézek életének és hazaszeretetének jellemzése: „A végvári vitézek élete igen nehéz és küzdelmes volt. Zsoldjukat rendszertelenül kapták, s megélhetésre sem volt elegendő. »Nagy éhezéssel, szomjúhózással, pénztelen, ruházatlan kellett őfelsége végházaiban éjjel-nappal vigyáznunk« — írták a vitézek egyik panasziratukban. De a nép fiai még ilyen mostoha körülmények között is hősiesen védték országukat.”⁴³ A „nép fiai” közül a továbbiakban olyan hősök (Thury György, Balassi Bálint, Szondy György, Dobó István, Zrínyi Miklós) nevét említi, akiknek csak egyike (Szondy) volt jobbágyszármazású.

A „nemzet” szó először Zrínyi Miklóssal kapcsolatban merült fel ebben a tankönyvben, amely a költő-hadvezér politikáját — kissé leegyszerűsítve — a Habsburgok „magyarelles politikájával” állítja szembe. Zrínyi Miklós „nemzeti politikájának” célkitűzéseként a „központosított magyar államot” jelöli meg, anélkül, hogy megmagyarázná, mit jelent a „nemzeti politika” és a „központosított magyar állam”. A nemzet fogalma tehát a XVII. században merült fel, de nincs tisztázva, hogy itt feudális nemzetről van szó. Nem világos az osztályok közti együttműködés lehetősége sem, bár a Rákóczi-szabadságharc esetében a *nemzeti összefogást* árnyaltan fogalmazza meg, utalva az osztályellentétekre is: „A kurucok egyre szaporodó hadisikerei azonban végül is arra készítették a nemeseket, hogy ők is a szabadságharc mellé álljanak. Rákóczi maga is törekedett a nemesség megnyerésére. Nagyon jól tudta, hogy a Habsburgok kiveréséhez minden erőt össze kell fognia. Mindent elkövetett annak érdekében, hogy csökkentse a protestánsok és katolikusok közötti ellentéteket, és a maga táborába igyekezett vonni az ország nem magyar nyelvű népeit is. Rákóczi helyes politikája nyomán kezdett kibontakozni a nemzeti összefogás. De a nemesek és jobbágyok között olyan nagyok voltak az ellentétek, hogy teljes egységről nem lehetett szó.”⁴⁴

Az 1848—49-es szabadságharcnál a hetedikes tankönyv tekintetbe veszi a jobbágyproblémát és a nem magyar nemzetiségek ügyét, alapjában véve helyesen foglal állást e tekintetben. A *kiegyezés* kérdését leegyszerűsíti, mert nem mutatja meg elég világosan pozitív és negatív következményeit: „A kiegyezés a Monarchia uralkodó osztályainak műve, az új rendszer az ő érdekeiknek felelt meg. A magyar nagybirtokosok irányító szerepet kaptak saját államuk vezetésében. A magyar kereskedők szabadabban értékesíthették a nagybirtok terményeit Ausztria és más nyugati államok piacain. Az osztrák polgárság áruí számára pedig Magyarország jelentett jó és ezután már biztos eladási területet. Mindkét állam uralkodó osztályai egymásban szövetségesre lettek a dolgozók és a nemzetiségek mozgalmai ellen . . .

A kiegyezésnek kedvező következményei is voltak. Megszűnt a politikai, gazdasági és kulturális életünket gúzsba kötő önkényuralom.

⁴³ Uo. 131—132. o.

⁴⁴ Uo. 150. o.

Hazánk nagyobb léptekkel haladhatott előre a 48-as forradalommal megnyílt kapitalista fejlődés útján.”⁴⁵

A *Tanácsköztársaság* jelentőségét a nyolcadikos tankönyv így fogalmazza meg: „A Magyar Tanácsköztársaság népünk történetének egyik legdicőségesebb szakasza. Ekkor ragadta először kezébe dolgozó népünk a hatalmat. Szovjet-Oroszország mellett a Magyar Tanácsköztársaság az emberi haladás első sorában állt. A Magyar Tanácsköztársaság harcainak másik történelmi jelentősége abban van, hogy csökkentette a Szovjet-Oroszország elleni intervenció nyomását. Mäskülönben az itt lekötött imperialista erök már 1919 márciusától Szovjet-Oroszországra zúdultak volna. Igazságos, felszabadító harca hozzájárult a Szlovák Tanácsköztársaság megalakulásához is.”⁴⁶ Úgy tűnik, hogy a belső fejlődés értékelése itt háttérbe szorul.

A *felszabadulás* jelentőségét a következőképpen mutatja be: „Századokon át pusztították, kizsákmányolták népünket az idegen elnyomók és a hazai uralkodó osztályok. A felszabadulás hosszú történelmi időszak béklyóit szakította szét, amikor megdöntötte a Horthy-fasizmust és a Szálasi-féle rémuralmat. Szabaddá vált az út a Dózsa, Rákóczi, Kossuth és az 1919-es kommunisták nyomdokain járó igaz hazafiak előtt. Népünk a Magyar Kommunista Párt vezetésével hozzáfoghatott az úri Magyarországtól ránk maradt súlyos feladatok megoldásához. 1945. április 4-e történelmünk legragyogóbb napja, népünk legnagyobb ünnepe.”⁴⁷ E szöveg jogosan utal az osztály- és függetlenségi harcokra, mint előzményre, de nem differenciál és nem az érvek igaz pátoszával hat.

Mint látjuk, az általános iskolai tankönyvek tartalma sokat javult a múlthoz képest. A bennük jelentkező történet szemlélet általában tekintetbe veszi történettudományunk új eredményeit, persze bizonyos késéssel. Sok olyan leegyszerűsítéssel élnek még, amelyek a nemzet, a haza, a függetlenség, az osztályharc kérdéseiben nem segítik eléggé az eligazodást. Még ennél is nagyobb gond, hogy a diák elvont fogalmak tömegével találja szemben magát, amelyeket magyarázóbb módon kellene megvilágítani. A személyi példák száma csekély, hiányzik az érzékletes korrajz, és a sorsfordulóknál az okok és érvek árnyaltabb összefoglalása.

A történettudomány új eredményei sokkal közvetlenebbül hatnak a középiskolai és azon belül a *gimnáziumi történelemoktatásban*. A tankönyvek a jobbagység „honvédő szerepét” illetően árnyaltabban fogalmazznak, a *függetlenségi harcok* esetében pedig újszerűen értékelik a hivatásos katonaréteg, a vitézljő rend, a polgárság és az értelmiség jelentőségét. Azt hiszem, helyes az az összefoglaló, amelyet a Habsburg-ellenes társadalmi összefogás alapjairól adnak: „A Habsburg-abszolutizmus magyarországi berendezkedése... súlyosan nehezedett a hazai társadalom összes osztályaira. A jobbagység és nemesség közötti osztályellentétek az idegen uralom körülményei között

⁴⁵ Történelem az általános iskolák 7. osztálya számára. Budapest, 156. o.

⁴⁶ Történelem az általános iskolák 8. osztálya számára. Budapest, 89. o.

⁴⁷ Uo. 142–143. o.

sem szűntek meg, de a Habsburg-ellenesség átmenetileg ezeknél az ellentéteknél is erősebbnek bizonyult. Megteremtődtek a feltételei az ellentétes érdekű osztályok Habsburg-ellenes összefogásának és ideiglenes együttműködésének.⁴⁸

Az 1848—49-es szabadságharcot az osztály- és nemzeti ellentétek szempontjából vizsgálják, bár ez utóbbiaknál inkább a nyelvi kérdést emelik ki. A *kiegyezéssel* kapcsolatban álláspontjuk nagyjából ugyanaz, mint az általános iskolai tankönyveké. A *Tanácsköztársaságot* illetően egyaránt kiemelik a nemzeti és nemzetközi jelentőségét, de az első itt sem kellően magyarázott. A *felszabadulással* kapcsolatban részletesen és konkrétan ismertetik a katonai eseményeket, a hazai ellenállás és a partizánmozgalom akcióit.

A gimnáziumi tankönyvek nagy előnye az általános iskolaiakkal ellentétben, hogy a művelődéstörténeti részben a *közösségi tudat* fejlődésének egyes mozzanatait is rögzítik, s ilyen módon világossá teszik a nagy történelmi folyamatok ideológiai következményeit. A nemzet kérdéséről a feudális korban a II. osztályos tankönyv ezeket írja: „A kifejlődő köznemesi rend deákos műveltsége jogi és történeti jellegű volt: alappilléreit az aranybullába foglalt nemesi kiváltságok és Kézai Simon hun—magyar krónikája alkották. Politikai gondolkodásukban a magyar »nemzet«-hez (natio hungarica-hoz) való tartozásuk tudata foglalta el a központi helyet. A nemzetet azonban önmagukkal azonosították, s a jobbágy-parasztokat kirekesztették belőle.”⁴⁹

A XVI—XVII. századi kulturális fejlődéssel kapcsolatban a következőket olvashatjuk: „Az országot ért török és német támadások és a sorozatos háborúk elmélyítették az egy területen élő és részben egy nyelvet beszélő lakosság együvé tartozásának tudatát. A közösségi tudat fő formája a XVI. században a keresztény vallásos eszme volt. A végvári katonaság ekkor a »természettől való, ősi« ellenség, a »pogányság« támadásával szemben Európa és a »kereszténység védőbástyájá«-nak tekintette Magyarországot és önmagát. A XVII. századi Habsburg-ellenes harcok kibontakozásával a közösségi tudat fő formájává a *nemzeti eszme* vált. A kiváltságos nemességre korlátozott korábbi »nemzet« fogalomba a feudális uralkodó osztály ekkor már részben a magyar nyelvű nem nemesi rétegeket is belefoglalta. Rendi kiváltságai védelmében ugyanis a nemesség rászorult a nem nemesi, hivatásos katonatömegek támogatására a Habsburg-központosítással szemben. A haza és a nemzet eszméje a Rákóczi-szabadságharc korában jutott el a parasztság tömegei közé. (A haza fogalmát korábban is ismerték, de inkább »szülőföld« jelentésben.) Ezt az eszmét a jobbágyok saját osztályérdekeikkel kapcsolták össze. A haza és a nemzet eszméjét osztályharcos tartalommal a földesurak ellen fordították. A »pártos urakkal« szemben a haza igaz fiainak önmagukat tartották.”⁵⁰ Itt a zárójelbe tett mondatot kell az időpont szempontjából megkérdőjeleznünk.

⁴⁸ Történelem a gimnáziumok II. osztálya számára. Budapest, 241. o.

⁴⁹ Uo. 140. o.

⁵⁰ Uo. 252. o.

A polgári nemzet és a nacionalizmus kérdését így foglalja össze a III. osztályos tankönyv: „A magyarországi polgári átalakulás jellemző vonása a nemzeti függetlenségért és a társadalmi átalakulásért folytatott harc egybefonódása. A 19. század első felében fejeződött be a magyar nemzetté válás, a magyar nemzet kialakulása. Ezzel kapcsolatban összegezzük a marxizmus klasszikusainak a nemzetről szóló tanítását, a magyar nemzetté válás menetét és a magyar nacionalizmus szerepét. A nemzet az emberek történelmileg kialakult tartós közössége, amely a nyelvnek, a területnek, a gazdasági életnek és (a kultúra közösségében megnyilvánuló) lelki alkatnak a közössége alapján keletkezett. A magyar nemzetté válás bizonyos előzményeit (közös nyelv, közös kultúra, közös terület) már sokkal korábban megtaláljuk, de ezeknek a fejlődése is ekkor éri el legnagyobb eredményeit... A polgári nemzetté válás legfontosabb tényezője, a nemzeti piac pedig csak a múlt század első felében alakult ki... A magyar fejlődésben nem a polgárság, hanem a liberális nemesség játssza a vezető szerepet. Ez együtt jár azzal is, hogy tipikusan feudális intézmények — pl. a rendi országgyűlés és a nemesi megye — is részben haladó szerepet kapnak. A polgári nemzeti mozgalom ideológiája a nacionalizmus. A nacionalizmus kezdettől fogva igen bonyolult és elmentmondásos jelenség. A magyar nacionalizmusra ez annál is inkább áll, mert a magyar nemzet elnyomott (a bécsi kormányzat részéről) és egyben elnyomó is volt (az ország területén élő más nemzeti törekvésekkel szemben). A magyar nacionalizmus nagyszerű kulturális, politikai és gazdasági eredmények ösztönzője volt, de ugyanakkor olyan mély árkot húzott, amely egyre nehezebbé tette a velünk évszázadok óta közös sorsot hordozó népekkel való együttélést. A nacionalizmus mindenütt könnyen átsaphat a »nemzeti öncélúságba«, akkor a saját nemzet, a saját érdek érvényesítése a legfőbb elv, tekintet nélkül az egyetemes haladás és más nemzetek érdekeire. Pedig a történelem bebizonyította, hogy: »Nem lehet szabad az a nép, amely más népeket elnyom.« A magyar nacionalizmus megítélését illetően is ki kell emelnünk, hogy az a polgári átalakulás előkészítésében elsősorban még pozitív szerepet játszott, de már 1848—49 eseményei megmutatták: Európának ebben a tarka nemzetiségű sarkában lehetetlen a kérdésnek nacionalista alapon való megoldása.”⁵¹

Itt gondokat okoz a terminológia, a nemzet-meghatározás és végül a nemzeti fejlődés konkrétabb történeti megközelítése. Még nagyobb probléma, hogy a nemzet plebejus-demokrata és polgári felfogásának elemzése nem kap kellő helyet.

A történelemtanításban lényeges változás történt azzal, hogy a reform óta nagyobb teret kapott benne az *egyetemes történet*. Az általános iskolában a tananyagnak *csaknem fele*, a középiskolában pedig *egyharmada* az. Ez kétségtelenül segíti a világtörténelmi látásmódot, azt, hogy a tanulók a magyar nép történetét el tudják helyezni szélesebb összefüggésekben és hogy elkerüljük a nacionaliz-

⁵¹ Történelem a gimnáziumok III. osztálya számára. Budapest, 173. o.

must tápláló hungarocentrizmust. Az arányok azonban gondot jelentenek, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy a reform óta *csökkent a történelemórák száma*. A magyar nép történetének túlságosan koncentrált, néha leegyszerűsítő tanításáért — főleg az általános iskolákban — nem kárpótolhat az egyetemes történeti ismeretek gyarapodása sem.

Sokszor és sokan mondják, hogy a szocialista hazafiságra nevelés nem pusztán a történettudomány dolga, és ez így igaz. Hadd vessem fel ezzel kapcsolatban általában a *társadalomtudományok* oktatásának kérdését, azoknak a közgazdasági, jogi, szociológiai, filozófiai ismereteknek a tanítását, amelyek segíthetnék a fiatalságot abban, hogy jobban eligazodjék a mai társadalomban. A nemzetközi összehasonlítás azt bizonyítja — akár szocialista, akár kapitalista országokat veszünk alapul —, hogy a társadalomtudományi ismeretek előtérbe állítása korszerűbbé teszi a történelmi tudatot is, hiszen az előzményeket jobban kapcsolja a mai társadalomhoz, amelynek működését értik.⁵²

Szeretnék néhány szóval kitérni a *pedagógusok* kérdésére is a továbbképzés, a történettudomány és az oktatás kapcsolata szempontjából. Pedagógusaink különböző időszakokban végeztek az egyetemet, más és más történelmi kép alakult ki bennük, s esetleg a régi elemi maradtak meg, ha nem követték figyelemmel a történetírás kutatásait, eredményeit, vitáit. Az ő számukra különösen fontos egy olyan fajta tájékoztatás, amely a marxista történészek által elfogadott új eredményeket megismerteti, de felmutatja azokat a kérdéseket is, amelyek még mindig nyitottak, s amelyek körül vita folyik. Azt nem lehet várni, hogy a tankönyvek teljesen „naprakészek” legyenek és hogy a vitatott problémákról részletes tájékoztatást adjanak. A pedagógus feladata, hogy — különösen a felsőbb osztályokban — a diákokat tájékoztassa az új kutatásokról és azok állásáról. Ez nemcsak a pedagógus személyes fejlődése és a tárgy tanítása szempontjából fontos, hanem azért is, mert a problémaérzékeny ifjúság érdeklődését felkelti a történelem, s ezzel együtt a *társadalom* iránt.

*

Történettudományunk jogosan törekszik arra, hogy valóban tudomány legyen és ne aktuális politikai tételek illusztrálója vagy régi, hamis nézetek anakronisztikus hirdetője. A társadalomtudományok marxista felfogására azonban az a jellemző, hogy a *valóság törvényszerűségeinek kutatásával egyidőben hatni is akar*. A tudománypolitikai irányelvek világosan leszögezték, hogy a politika elvárja a társadalomtudományoktól a valóság objektív felfedését, de rámutattak arra is, hogy a társadalom nem mondhat le ideológikus funkciójukról.

Mindezt tekintetbe véve kell elmondanunk, hogy nincs szükségünk

⁵² *Köpeczi Béla*: A társadalomtudományi ismeretek az általános és középiskolai oktatásban. *Társadalmi Szemle*, 1971., 8–9. sz.

sem illúziókra, sem dezillúziókra a történeti kutató- és nevelőmunkában. Vannak hagyományaink, amelyeket bírálnunk kell, vannak el-
lentmondásos jelenségek, amelyeknek összetettségét meg kell mutat-
nunk, vannak értékeink, amelyeket magasabbra kell emelnünk. A
történelmi valóság feltárásához mindez hozzátartozik: az emberi nem
fejlődése ellentmondásos, de előremutató folyamat, s a történetírás
ezt tárja fel. Az ideológiai funkció már a kutatás tárgyában és ered-
ményében is jelen van. Természetesen különbség van e funkció társa-
dalmi gyakorlása szempontjából a formákat, a szinteket, sőt részben a
célokat illetően is a kutató, a pedagógus és mondjuk az író között. A
tudományos munka — ha igazán érték — önmagában is hat feltárt
anyagával, és a belőle levont tudományos következtetésekkel. Ami
a pedagógust vagy az író-t illeti, tevékenysége csak akkor lehet hasz-
nos és értékes, ha megismeri a történelmi igazságot és azt hirdeti,
„közvetítése” viszont megsokszorozza a hatást, s visszahat a kuta-
tásra is.

Értelmi és érzelmi úton egyaránt hat a történelem, s a társadalom
számára az a jó, ha e hatás reális, kritikus szemléletet és ugyanakkor
a nagy célokért lelkesedni tudó közösségi tudatot alakít. Emiatt szük-
séges és érdemes együttműködni pedagógusoknak, történészeknek és
mindazoknak, akik hisszük azt, hogy az ember képes egyéni és kö-
zösségi sorsát formálni, és meg vagyunk győződve arról, hogy a jövő
itt Magyarországon és szerte a világon — a nemzetit és nemzetközit
egységbe foglaló szocializmusé.